

The role of citizenship education in urban development plans

Case Study: Harandi neighborhood development projects in Tehran

Mitra Azimi¹ - Department of Social, urban and regional planning, Faculty of social planning, University of Allameh tabataba'i, Tehran, Iran.

Mohsen Afshari - Department of Social, urban and regional planning, Faculty of social planning, University of Allameh tabataba'i, Tehran, Iran.

Received: 27 July 2024 Accepted: 13 April 2025

Highlights

- Despite the implementation of more than 18 development projects, citizenship education in Harandi has not received sufficient attention.
- Planners often prioritized physical infrastructure over educational empowerment, weakening long-term social sustainability.
- For neighborhoods such as Harandi—characterized by multiple social and physical vulnerabilities—citizenship education is an inevitable necessity for sustainable local development.

Extended abstract

Introduction:

The Harandi neighborhood, located on the southern threshold of Tehran near the Cave and Customs Gates, holds both historical and strategic significance within the city's urban network. Yet, it is simultaneously regarded as one of the main centers of social harm and deprivation. Over the past two decades, municipal authorities have attempted to address its challenges through the preparation and implementation of more than 18 development projects.

Despite these efforts, the neighborhood continues to suffer from deep-rooted problems such as drug abuse, poverty, unemployment, and marginalization. While physical and infrastructural projects have been extensively emphasized, the non-material dimensions of development—particularly citizenship education—have remained underexplored. This imbalance has limited the sustainability and long-term effectiveness of the implemented projects.

Accordingly, this study investigates the position of citizenship education in Harandi's development projects, guided by three central questions:

- What role does citizenship education occupy in Harandi's development plans?
- What are the key indicators of citizenship education at the neighborhood level?
- What strategies can strengthen the position of citizenship education within future urban development programs?

Theoretical Framework:

Citizenship education is widely recognized as a process through which individuals develop the knowledge, values, and skills required to engage constructively in society. From a democratic perspective, it is a cornerstone of building social capital, enhancing civic participation, and ensuring long-term urban sustainability.

The literature highlights six interrelated dimensions of citizenship education:

- Legalism – awareness and compliance with laws and regulations;
- Patriotism and collective responsibility – cultivating loyalty and attachment to the nation and neighborhood;
- Respect for beliefs, minorities, and customs – fostering tolerance and cultural inclusiveness;
- Responsibility – encouraging active commitment to personal and collective duties;
- Civic awareness – understanding social rights, responsibilities, and public affairs;

¹ Corresponding author: mitra.azimi@atu.ac.ir

- Participation – promoting active involvement in decision-making and community improvement.
- Democratic theories stress that citizens should be educated not only about their rights but also about their obligations, enabling them to contribute actively to society. In neighborhoods with high levels of vulnerability, such as Harandi, these dimensions are particularly vital, as they can mitigate social harms and empower residents to engage in positive and constructive behaviors.

Methodology:

This study is qualitative in nature and employs a multi-step research strategy. Data were collected through semi-structured interviews with three groups: neighborhood mayors, members of non-governmental organizations (NGOs) active in Harandi, and urban studies experts. Five participants were selected purposefully from each group, yielding a total of 15 interviews.

Thematic saturation was achieved with this number of participants. Data were analyzed using coding techniques in MAXQDA software, allowing for the identification of recurrent themes, patterns, and gaps in citizenship education within existing development plans. Document analysis of 18 neighborhood projects further complemented the interview findings, offering a comprehensive picture of planning practices in Harandi.

Results and Discussion:

The findings reveal a significant gap between the stated objectives of Harandi's development plans and their actual implementation.

- Among the six indicators of citizenship education, civic awareness and participation were relatively more emphasized in official documents. For instance, some plans included provisions for community workshops or participatory decision-making sessions.
- However, critical components such as respect for beliefs and cultural diversity and legalism received minimal attention. This neglect has arguably reinforced cycles of distrust between residents and institutions, further exacerbating social harms.
- Indicators such as patriotism and responsibility were superficially mentioned but rarely operationalized in concrete programs.

Interviewees, particularly municipal managers, acknowledged that physical improvements (e.g., road construction, façade rehabilitation, park creation) were prioritized over educational empowerment. NGO representatives emphasized that without strengthening civic responsibility and awareness of rights, infrastructural interventions alone cannot ensure sustainable transformation.

Comparative analysis of the 18 plans shows that those with modest educational components achieved relatively better outcomes in terms of community acceptance and participation. For example, initiatives involving local NGOs in training sessions for youth and women demonstrated higher levels of trust-building compared to purely physical projects.

These findings resonate with global research indicating that development projects in marginalized areas fail when social empowerment and citizenship education are overlooked. Scholars such as Banks and Holston have shown that without civic inclusion, physical regeneration often leads to displacement or deepened inequality.

Conclusion:

The study highlights the critical role of citizenship education in the sustainable regeneration of socially vulnerable neighborhoods such as Harandi. Based on the analysis, six major contributions of citizenship education to local development can be identified:

- Strengthening responsibility: Encouraging residents to take responsibility for their environment and community well-being.
- Increasing participation: Enabling active engagement in civic and political affairs, thereby fostering collaborative governance.
- Reducing social harms: Empowering individuals with knowledge of rights and responsibilities, which can reduce behaviors linked to addiction, violence, and marginalization.

- Enhancing solidarity: Promoting mutual trust and cooperation among residents, reducing social fragmentation.
- Raising legal awareness: Informing citizens of their rights and responsibilities under the law, thus improving compliance and social justice.
- Empowering communities: Building local capacity to collectively address neighborhood problems and influence urban policy.

In summary, the neglect of citizenship education in Harandi's past development projects has limited their effectiveness. Future planning must integrate educational empowerment alongside physical interventions, ensuring that residents are equipped not only with better infrastructure but also with the civic skills and awareness required for sustainable neighborhood transformation.

Keywords:

Harandi neighborhood; Citizenship education; Local development; Urban planning; Social sustainability.

Citation: Azimi, M., Afshari, M. (2025). The role of citizenship education in urban development plans, Case Study: Harandi neighborhood development projects in Tehran, Motalate Shahri, 14(55), 77–90. 10.22034/urbs.2025.141805.5067.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motalate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

جایگاه آموزش شهروندی در طرح‌های توسعه شهری

نمونه مورد مطالعه: طرح‌های توسعه محله هرندي تهران

میترا عظیمی^۱ - استادیار، گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، شهری و منطقه‌ای، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
محسن افشاری - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، شهری و منطقه‌ای، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۰۶ مرداد ۱۴۰۳ تاریخ پذیرش: ۲۴ فروردین ۱۴۰۴

چکیده

در عصر انقلاب شهری و همزمان با رشد روزافزون شهرنشینی، چالش‌های جدیدی پیش روی شهرنشینان قرار می‌گیرد که مواجهه صحیح با آنها نیازمند اتخاذ تدابیر نوین است. آموزش شهروندی یکی از پایدارترین و به صرفه‌ترین اقدامات به منظور مواجهه مؤثر با این چالش‌ها در آینده است. کارشناسان بر این باورند، حرکت در جهت توسعه پایدار و استمرار روندهای توسعه‌ای در شهرها و محلات مستلزم وجود شهروندان آگاه، آموزش‌دیده و مسئول است. از این رو، در بسیاری از کشورها ارائه آموزش‌های شهروندی را از کودکستان‌ها و مدارس آغاز نموده و از طریق تدوین و اجرای طرح‌های توسعه‌ای به ویژه در سطح محلات، این نوع آموزش‌ها را به صورت فراگیر پیگیری می‌نمایند. محله هرندي تهران واقع در منطقه ۱۲ شهرداری، با وجود برخورداری از سابقه تاریخی و نیز ارائه خدمات ویژه در شبکه فعالیت‌های اقتصادی شهر، یکی از نقاط کانونی آسیب‌های اجتماعی در تهران قلمداد می‌شود. به منظور کاهش این آسیب‌ها تاکنون بیش از ۱۸ طرح توسعه‌ای به اجرا گذارده شده است. بررسی این طرح‌ها نشان می‌دهد، برغم اهمیت و نقش آموزش شهروندی در کاهش آسیب‌ها و مشکلات زندگی شهری، تمامی ابعاد و جوانب آن مطمح نظر برنامه‌ریزان قرار نگرفته است. حال در این پژوهش تلاش شده است تا مقوله آموزش شهروندی در طرح‌های محله از منظر موجودیت و اثربخشی مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد. این تحقیق از نوع کیفی بوده و ضمن انجام تحلیل محتوای اسنادی، مصاحبه‌های نیمه ساختمند با ۱۵ نفر از مدیران شهرداری، کارکنان سمن‌های فعال در محله و کارشناسان حوزه شهری انجام شده و تمامی داده‌ها با استفاده از نرم افزار maxqda مورد تحلیل قرار گرفته‌اند تا تصویر دقیق‌تری از جایگاه آموزش شهروندی در طرح‌های توسعه محله هرندي ارائه شود. خروجی تحقیق حاضر نشان می‌دهد، ضمن ضرورت توجه به تفاوت‌های ساختاری محله هرندي با دیگر محلات شهر تهران، توسعه این محله و تخفیف آسیب‌های آن نیازمند یک بازنگری ویژه در طرح‌های توسعه محلی بر اساس شاخص‌های آموزش شهروندی است.

واژگان کلیدی: محله هرندي، آموزش شهروندی، توسعه محلی، طرح‌های شهری.

نکات برجسته

- با وجود بیش از ۸۱ پروژه توسعه‌ای، آموزش شهروندی در برنامه‌های توسعه هرندي چندان مورد توجه واقع نشده است.
- در برنامه‌های توسعه هرندي، برنامه‌ریزان، اصلاح زیرساخت‌های فیزیکی را بر توانمندسازی آموزشی اولویت دادند و این امر پایداری اجتماعی بلندمدت را تضعیف ساخته است.
- برای محلاتی مانند هرندي با انواع آسیب‌های اجتماعی و کالبدی، آموزش شهروندی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به منظور توسعه پایدار محلی به شمار می‌رود.

۱. مقدمه و بیان مسئله

امروزه آموزش شهروندی یکی از مهمترین عوامل توسعه پایدار تلقی می‌شود. زیرا می‌تواند موجب افزایش سرمایه‌های انسانی، تقویت سطح آشنایی مردم با قوانین و مقررات و شئون زندگی شهری، افزایش توان مدیریت زندگی در شهر، افزایش سطح مهارت‌های زندگی و تقویت مراودات اجتماعی و همچنین ارتقای قدرت خود کنترلی در برابر آسیب‌های اجتماعی شهری شود (Akhavan, Safari & Oladian, 2012). با توجه به اهمیت موضوع در بسیاری از کشورهای توسعه یافته به ویژه در اروپا اقدامات قانون‌گذاری، طراحی و اجرای پروژه‌های تخصصی آموزش شهروندی و نظایر آن را آغاز نمودند؛ حتی در مدارس ارائه این آموزش‌ها را در دستور کار خود قرار دادند. با این هدف که آموزش شهروندی بتواند در افزایش سطح آگاهی شهروندان و کنشگری فعال آنها در دستیابی به جامعه مدنی مؤثر واقع شود (Geboers, 2013). در عصری که از آن به عنوان عصر انقلاب شهری یاد می‌شود، افزایش نرخ شهرنشینی و رشد جمعیت فشار سنگینی را بر برنامه‌ریزان و مدیران شهری در خصوص آینده شهرها وارد می‌سازد. طبق پیش‌بینی‌ها تا سال ۲۰۵۰ جمعیت جهان به ۱۰ میلیارد نفر خواهد رسید که بخش عمده‌ای از آنها در مناطق شهری سکونت خواهند داشت (Kiss, 2015). این وضعیت در کنار پیچیدگی فزاینده شهرها در اثر عواملی همچون افزایش استاندارد حداقلی زندگی، چالش‌های اقتصادی و زیست محیطی، نیازهای اجتماعی و فرهنگی موجب شده است که برنامه‌ریزی برای آینده شهرها به مسئله‌ای چند وجهی و پیچیده بدل شود (Kahachi, 2017). در این شرایط چنانچه قصد براداره خردمندانه شهرها بر پایه افزایش سطح آگاهی شهروندان باشد، ناگزیر از توسعه آموزش‌های شهروندی در سطح جامعه هستیم. چرا که پیشگیری از بروز چالش‌ها و مشکلات شهری و همچنین نحوه مواجهه صحیح با آنها تنها در ید قدرت مسئولان و مدیران شهری نبوده و نیازمند کنشگری فعال شهروندان نیز است. از این رو، آموزش آنها با هدف تربیت شهروندانی مستقل، مشارکت جو، خالق و منتقد برای اداره کلانشهرها حائز اهمیت است.

بر این اساس، امروزه در طرح‌های توسعه شهری ضمن انجام اقدامات توسعه‌ای، مسئله آموزش شهروندان و واگذاری ادامه اجرای طرح‌های توسعه به جامعه هدف، از سوی کارشناسان به شدت توصیه می‌شود. تا جایی که تأکید می‌گردد، در طرح‌های توسعه شهری، روستایی و محلی، مخاطبان طرح به سطحی از توانمندی دست یابند که علاوه بر دخالت در فرایند برنامه‌ریزی و اجرای طرح، مرحله پایش و ارزیابی را نیز عهده‌دار شوند. بررسی‌ها نشان می‌دهد، این قبیل طرح‌ها از اثربخشی، کارایی و استمرار بیشتری برخوردار بوده و با وجود تغییر دولت‌ها و یا نهادهای مدنی، جامعه محلی همچنان به فعالیت‌های توسعه‌خواهانه خود ادامه داده است. به همین دلیل آموزش و توانمندسازی شهروندان برای ارتقای دانش، تقویت مهارت‌ها، کسب عادت‌های صحیح زندگی اجتماعی و بروز رفتارهای مطلوب شهروندی به ویژه در راه بهره‌گیری مناسب از امکانات شهری از جمله مهمترین ضرورت‌های مدیریت شهرها قلمداد می‌شود. اعتقاد مدیران اموری شهری بر آن است که این آموزش‌ها می‌تواند منجر به افزایش سطح رضایتمندی شهروندان، سرزندگی شهری و گسترش روابط اجتماعی

در شهرها شود.

محل هرندي از محلات با سابقه و دارای بافت تاریخی تهران است که با وسعت تقریبی ۱۷۴ هکتار در جنوب منطقه ۱۲ شهر تهران واقع شده است. این محله به واسطه قرارگیری در آستانه جنوبی تهران (دروازه غار و دروازه گمرک) از جایگاه ویژه‌ای در شبکه فعالیت شهری تهران برخوردار است ولی در عین حال به عنوان یکی از کانون‌های اصلی انواع آسیب‌های اجتماعی شهر قلمداد می‌شود. در این محله مسئولان شهری با اجرای بیش از ۱۸ طرح توسعه در تلاش بوده‌اند که سطح و عمق مشکلات آن را کاهش دهند. بر این اساس، در پژوهش حاضر بررسی طرح‌های توسعه محله هرندي تهران، از منظر جایگاه آموزش شهروندی مورد توجه قرار گرفته است. بررسی مقدماتی این طرح‌ها نشان می‌دهد در هیچ یک از آنها مسئله آموزش شهروندی در راستای دستیابی به توسعه پایدار محله محور مورد تأکید نبوده و تمامی اقدامات عمدتاً به حوزه توسعه کالبدی و ساخت و ساز محدود شده است. به بیانی دیگر، هیچ برنامه‌ای برای نقش شهروندان در تدوین، اجرا و ارزیابی طرح‌ها در نظر گرفته نشده است. گویی مقرر است تا همیشه سازمان‌های دولتی و یا نهادهای مدنی، مسئول تحول محله باشند. با این توضیح در پژوهش حاضر تلاش شده است تا به سئوالات زیر پاسخ داده شود:

- آموزش شهروندی در طرح‌های توسعه محله هرندي تهران از چه جایگاهی برخوردار است؟
 - شاخص‌های آموزش شهروندی در سطح توسعه محله کدامند؟
 - چه راهکارهایی به منظور ارتقای جایگاه شهروندی در طرح‌های توسعه محله هرندي تهران می‌توان ارائه داد؟
- به منظور پاسخ به سئوالات یاد شده، ابتدا با استفاده از روش مرور سیستماتیک منابع، دیدگاه‌های نظری در حوزه آموزش شهروندی برای استخراج شاخص‌های مرتبط مورد بررسی قرار گرفته است. سپس بر اساس شاخص‌های به دست آمده طرح‌های هجده‌گانه توسعه محله هرندي با بهره‌گیری از روش تحلیل اسنادی مورد واکاوی قرار گرفته‌اند تا میزان توجه به این شاخص‌ها در طرح‌های مورد نظر به دست آید. در گام بعد بر اساس مصاحبه‌های نیمه‌ساختمند انجام شده با کارشناسان، مدیران شهرداری محله هرندي و مدیران سازمان‌های مردم نهاد مستقر در محله، مسئله آموزش شهروندی به عنوان عامل کمک کار در اجرای طرح‌های توسعه محله هرندي مورد بحث و مذاقه قرار دادند تا با جمع‌بندی این دیدگاه‌ها ضمن شناسایی موانع، راهکارهای پیشنهادی برای ارتقای جایگاه آموزش شهروندی در طرح‌های توسعه محله ارائه شود. بدین ترتیب، نتایج این تحقیق ضمن تشریح تأثیر و ضرورت آموزش‌های شهروندی در تحقق و دستیابی به توسعه پایدار شهری می‌تواند راهکارهای مؤثری را به منظور ارتقای محتوای طرح‌های توسعه شهری در خصوص متغیرهای آموزش شهروندی و پیش‌شرط‌های آن در سطح محلات پیش‌روی مدیران شهری قرار دهد.

۲. مبانی نظری

مفهوم شهروندی غالباً به تعلق داشتن یا نداشتن ارتباط پیدا می‌کند و

و مسئولیت‌های فردی برای هر شهروند ضروری است. مشارکت شهروندی، منظور مشارکت شهروندان در امور سیاسی، اجتماعی و مدنی است. مشارکت فعال به‌ویژه در سطح محلی می‌تواند به تقویت دموکراسی و حل مشکلات جامعه کمک کند. تحقیقات نشان می‌دهند که هرچه افراد در فعالیت‌های مدنی و سیاسی بیشتر مشارکت کنند، احتمالاً به تقویت روابط اجتماعی و بهبود کیفیت حکومت‌داری می‌انجامد (Galston, 2007).

یزدی زاده، با تحلیل مقالات و منابع مختلف به بررسی تعاریف و مفاهیم گوناگون شهروندی پرداخته و نشان می‌دهد که این مفهوم در طول زمان دستخوش تغییرات زیادی شده است. از دیدگاه وی، شهروندی نه تنها به حقوق و مسئولیت‌های فردی اشاره دارد بلکه به مشارکت فعال و آگاهانه در فرآیندهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیز مرتبط است. در واقع، شهروندی به عنوان یک مفهوم پیچیده و چندبعدی که تحت تأثیر عوامل اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی قرار دارد، در کشورهای مختلف می‌تواند معانی متفاوتی داشته باشد. در تعریفی دیگر، آموزش شهروندی، جابه‌جایی مهارت و دانش‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌های لازم برای مشارکت و ثبات سیاسی جامعه از یک نسل به نسل دیگر است. این جابه‌جایی شامل موارد مختلفی همچون اطلاع از تاریخ و ساختار نهادهای سیاسی، احساس وفاداری به کشور، نگرش مثبت نسبت به اقتدار سیاسی، باور به ارزش‌های بنیادی، علاقه به مشارکت سیاسی، به دست آوردن مهارت لازم برای درک سیاست‌های عمومی و نظارت بر آنها می‌شود (Yazdizadeh, 2021). از سوی دیگر، آموزش شهروندی یکی از اقدامات مؤثر برای رسیدن به انجام فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی است. در حقیقت توسعه سیاسی چیزی نیست غیر از اتحاد و انسجام ملی و مشارکت سیاسی و با توجه به نقش آموزش شهروندی در رسیدن به هر دو این امور، می‌توان به اهمیت آموزش شهروندی پی برد (Sharepour, 2008). وستهایمر و کاهن، سه نوع شهروند را از یکدیگر تمیز می‌دهند: نخست، شهروند شخصاً مسئول که در جامعه به طور فردی فعالیت می‌کند. برخی از نمونه‌های رفتاری چنین افرادی عبارت است از جمع کردن زباله‌ها و تلاش برای تمیزی محیط زندگی، فداکاری و ایثارگری و شهادت طلبی، کسب آگاهی و داوطلبانه ادای دین کردن. دوم، شهروند مشارکتی کسانی هستند که فعالانه در امور مدنی و زندگی اجتماعی جامعه در سطح محلی و ملی مشارکت می‌کنند. سوم، شهروند عدالت محور که به طور منتقدانه ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را مورد ارزیابی قرار داده و راهبردهایی را مورد توجه قرار می‌دهند که ماهیت جمعی داشته و با بی‌عدالتی مخالفت می‌کند و دلایل اصلی مشکلات را نشان می‌دهد (Fathi & Chokdeh, 2009).

به طور کلی، آموزش شهروندی یکی از حوزه‌های مهم آموزشی است که به پرورش مهارت‌ها، دانش‌ها و نگرش‌های لازم برای مشارکت فعال و مسئولانه افراد در جامعه می‌پردازد. نظریات مختلفی در این زمینه وجود دارند که می‌توان آنها را به دسته‌های مختلف تقسیم کرد. در اینجا به برخی از دسته‌بندی‌های نظریات مربوط به آموزش شهروندی اشاره می‌شود. **نخست: نظریات لیبرال**، به تأکید بر حقوق فردی، آزادی‌ها و مشارکت سیاسی می‌پردازند. در این دیدگاه، آموزش شهروندی به افراد این فرصت را می‌دهد که در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی

این مسئله منجر شده تا سیاست‌مداران بیشتر به این که چگونه مردم را آموزش دهند تا شهروندانی مسئول گردند، توجه کنند. شهروندی از ابعادی مشترک تشکیل شده و همه نگرش‌ها و رویکردها در این ابعاد با یکدیگر سهیم هستند (Faulks & Keith, 2000). مفهوم شهروندی گرچه دارای گذشته باسابقه‌ای است، اما هنوز پیچیده و مبهم است. در واقع شهروندی مجموعه‌ای از ارتباطات عامدانه بین مردمی است که می‌خواهند از زندگی به صورت تنها، فقیرانه و حیوانی دوری کنند. از این رو شهروندی، نوعی قرارداد اجتماعی است که هدف آن ارتقای رفاه و امنیت در سطح جامعه است و به این موضوع می‌پردازد که افراد یک جامعه چگونه باید رفتار کنند تا به این مهم دست یابند (Merrifidd, 1997). کارشناسان بر این باورند، شهروندی دارای ماهیت و کارکرد اجتماعی و سیاسی است. ماهیت اجتماعی به این مسئله اشاره دارد که شهروندان چگونه باید با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. در حالی که جنبه سیاسی آن به ارتباط شهروندان با دولت اشاره دارد؛ گرچه هر دو جنبه برای یک شهروند به منظور مشارکت در یک جامعه دموکرات اساسی هستند (Leisa, A. M. Chiodo, 2015). در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز شهروند به کسی می‌گویند که حقوق فردی و جمعی خود را می‌شناسد و از آنها دفاع می‌کند. قانون را می‌شناسد و به آن عمل می‌کند و از طریق آن مطالبه دارد. همچنین شهروند نه تنها به معنای سکونت در یک شهر به مدت مشخص بلکه به معنای مجموعه‌ای از آگاهی‌های حقوقی، فردی و اجتماعی است.

آموزش شهروندی، کلیدی‌ترین عنصر در دگرگونی طرز رفتار و نگرش بشری است که در راستای رشد اقتصادی، تقویت کیفیت زندگی، ایجاد مهارت و دانش، تأمین فرصت‌های شغلی و افزایش تولید جامعه به کار گرفته می‌شود (Rafiei & Lotfi, 2010). از دیدگاه برخی کارشناسان همچون بیستا و همکاران، مسئله آموزش شهروندی در نوجوانان اهمیتی دوچندان دارد. آنها معتقدند، آموزش شهروندی باید به وسیله راه‌هایی تکمیل شود که در آن نوجوانان به صورت واقعی، شهروندی دموکراتیک را از طریق مشارکت‌های خود در جامعه و تمرین‌های سازنده زندگی روزمره‌شان یادگیرند. به همین علت در سال‌های گذشته حرکت‌هایی در راستای توجه به عقاید کودکان و نوجوانان و ارتقای آن در مدارس صورت گرفته است؛ مثلاً در انگلستان آموزش شهروندی برای کودکان و نوجوانان در دبیرستان‌ها در سپتامبر ۲۰۰۲ اجباری شد (Biesta & et al, 2009). ژوهانسون و موریس، به بررسی نیاز به چارچوبی برای آموزش شهروندی انتقادی پرداخته‌اند. آنها معتقدند، آموزش شهروندی باید فراتر از آموزش مهارت‌های مدنی و حقوقی باشد و به افراد کمک کند تا به طور انتقادی به مسائل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی نگاه کنند و نقش فعال‌تری در جامعه ایفا کنند. این دو کارشناس، یکی از چالش‌های اصلی در پیاده‌سازی آموزش شهروندی انتقادی را نبود منابع و روش‌های آموزشی مناسب و همچنین عدم تمایل برخی از نهادهای آموزشی به پذیرش رویکردهای انتقادی می‌دانند (Johnson & Morris, 2010).

گالستون معتقد است ارتقای دانش شهروندی، آموزش شهروندی و مشارکت شهروندی برای تقویت دموکراسی و ایجاد جامعه‌ای مسئول و فعال بسیار ضروری است. منظور از دانش شهروندی آن است که، برخورداری از دانش مناسب از ساختارهای سیاسی، قوانین، حقوق

فعال افراد در فرآیندهای اجتماعی تأکید کرده و بر روی آموزش‌های توانمندساز برای اقشار مختلف جامعه تمرکز کرده است. در مجموع، نظریه‌پردازانی همچون دیوی و فریره، مبانی این نظریه را توسعه دادند که آموزش باید منجر به توانمندسازی افراد و ایجاد مشارکت فعال آنها در زندگی دموکراتیک شود. نظریات دموکراتیک در آموزش شهروندی بر توسعه و تقویت مهارت‌ها، آگاهی‌ها و توانمندی‌هایی متمرکز است که شهروندان را قادر سازد تا در فرآیندهای دموکراتیک جامعه مشارکت کنند. هدف نهایی این رویکرد، شکل دادن به جامعه‌ای است که در آن افراد از حقوق خود آگاه باشند و بتوانند در سطح‌های مختلف از اجتماعی تاجهانی در فرآیندهای دموکراتیک تأثیرگذار باشند (Caspary, 2018).

سوم: نظریات سوسیالیستی که در آموزش شهروندی بر عدالت اجتماعی و برابری تأکید دارند. در این دیدگاه، آموزش باید به افراد کمک کند تا به درک بهتری از مسائل اجتماعی و اقتصادی برسند و بتوانند در تغییرات اجتماعی برای کاهش نابرابری‌ها و ارتقای عدالت اجتماعی ایفای نقش کنند. ویژگی‌های این نظریات عبارتند از: عدالت اجتماعی با هدف تأکید بر برابری فرصت‌ها و حقوق اجتماعی، آموزش برای تغییر اجتماعی با هدف آگاهی‌بخشی درباره مشکلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه و نقد سیستم‌های قدرت به منظور بررسی و نقد نابرابری‌ها و ساختارهای قدرت در جامعه.

باید توجه داشت، نظریات سوسیالیستی و دموکراتیک در حوزه آموزش شهروندی برغم برخی شباهت‌های نظری در باب برابری و عدالت، دارای تفاوت‌های اساسی در اهداف، روش‌ها و نگرش به قدرت و نهادهای اجتماعی هستند. این تفاوت‌ها به وضوح در نحوه‌ای که هر یک به نقش آموزش در شکل‌دهی به جامعه و شهروندان می‌نگرند، برجسته می‌شود. **به لحاظ اهداف و دیدگاه‌های اساسی**، در رویکرد سوسیالیستی، هدف اصلی آموزش شهروندی، ایجاد آگاهی جمعی و طبقاتی در میان شهروندان و توانمندسازی آنها برای مقابله با نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی است. آموزش باید افراد را به مبارزه برای برابری و عدالت اجتماعی تشویق کند و به تغییر ساختارهای اقتصادی و اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته باشد. **به لحاظ نوع دیدگاه به قدرت و ساختارهای اجتماعی**، در نظریات سوسیالیستی، توجه اصلی به نقد و تجزیه و تحلیل ساختارهای قدرت است. این رویکرد باور دارد که نهادهای اجتماعی و سیاسی موجود در جوامع سرمایه‌داری به نفع طبقات حاکم عمل می‌کنند و به نابرابری‌های اجتماعی دامن می‌زنند. بنابراین، آموزش شهروندی باید مردم را قادر سازد تا در برابر این نهادها مقاومت کنند و خواستار تغییرات اساسی در نظام اقتصادی و اجتماعی شوند. اما در نظریه دموکراتیک، قدرت و نهادهای اجتماعی به عنوان اجزای ضروری یک سیستم دموکراتیک دیده می‌شوند که باید از طریق مشارکت و تعامل آزادانه و آگاهانه افراد شکل بگیرند. این رویکرد بر اهمیت گفت‌وگو، توافق و حل مشکلات از طریق فرآیندهای دموکراتیک تأکید دارد. **به لحاظ روش‌های آموزشی**، در نظریه سوسیالیستی، توجه ویژه به آموزش‌های انتقادی و سیاسی است. این روش‌ها معمولاً بر نقد وضعیت موجود و آگاهی‌بخشی در مورد نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها متمرکز است. آموزش باید به افراد کمک کند تا به ابعاد اجتماعی و اقتصادی نظام‌های حاکم آگاه شوند و بر

شرکت کنند و به آگاهی خود از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی افزوده و آنها را در زندگی روزمره به کار گیرند. برخی از ویژگی‌های نظریات لیبرال شامل حقوق فردی یعنی تأکید بر حق آزادی بیان، حق رأی و حق مشارکت، آموزش برای تصمیم‌گیری با هدف آموزش افراد برای این که بتوانند تصمیمات آگاهانه بگیرند و دولت محدود با تأکید بر نقش محدود دولت و حقوق فرد در جامعه است. **دوم: نظریات دموکراتیک** که بیشتر بر مشارکت فعال و همگانی افراد در فرآیندهای اجتماعی و سیاسی تأکید دارند. این نظریات به آموزش شهروندی به عنوان ابزاری برای ایجاد جامعه‌ای دموکراتیک و برابر می‌نگرند. ویژگی‌های این نظریات عبارتند از: مشارکت فعال، آموزش اخلاقی و مدنی و تنوع و تکثر به معنای پذیرش و احترام به تفاوت‌ها و تنوع فرهنگی در جوامع دموکراتیک. این نظریات بر پایه اصول دموکراتیک مانند برابری، آزادی، انصاف و مشارکت تأکید دارند و در عین حال به اهمیت آگاهی از حقوق و مسئولیت‌های فردی در یک جامعه دموکراتیک نیز اشاره می‌کنند. در نظریات دموکراتیک، چند مؤلفه اساسی وجود دارد، نخست: مشارکت فعال^۱. در این دیدگاه، آموزش شهروندی بر اهمیت مشارکت فعال در فرآیندهای سیاسی و اجتماعی تأکید دارد. دوم: آموزش برای آزادی^۲. بدین معنی که، آموزش شهروندی باید بر تقویت استقلال فکری، تفکر انتقادی و آزادی‌های فردی تأکید کند. سوم: برابری و عدالت^۳ که به لزوم ایجاد فرصت‌های برابر برای همه افراد در جامعه تأکید دارد. چهارم: مسئولیت اجتماعی^۴ به افراد آموزش می‌دهد که علاوه بر حقوق خود، مسئولیت‌هایی در قبال جامعه و دیگران دارند. پنجم: گفت‌وگو و تعامل^۵ که بر اهمیت گفت‌وگو و تعامل بین افراد از اقشار مختلف جامعه تأکید دارد. آموزش شهروندی باید بستری را فراهم آورد که افراد از افکار و تجربیات مختلف بهره‌مند شوند و با یکدیگر گفت‌وگو کنند تا فهم مشترکی از مسائل اجتماعی و سیاسی به دست آورند (Dunn, 2003). نظریات دموکراتیک عمدتاً تحت تأثیر دیدگاه‌های نظریه‌پردازانی همچون «جان دیوی» قرار دارد. دیوی، که یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان در زمینه آموزش و دموکراسی بود، در کتاب‌های خود مانند «دموکراسی و آموزش» که در سال ۱۹۱۶ منتشر شد، بر اهمیت مشارکت فعال و تجربه‌محور در فرآیندهای آموزشی و اجتماعی تأکید داشت. دیوی معتقد بود که آموزش باید در خدمت ایجاد جامعه‌ای دموکراتیک باشد که در آن افراد توانمند علاقمند به مشارکت در فرآیندهای اجتماعی و سیاسی شوند. او تأکید می‌کرد که آموزش نباید فقط انتقال اطلاعات باشد، بلکه ضرورت دارد که افراد را برای حل مسائل اجتماعی و مشارکت در جامعه آماده کند (Dewey, 2024). گرچه دیوی نخستین کسی بود که این مفاهیم را در زمینه آموزش دموکراتیک معرفی کرد، اما در دهه‌های بعد نظریه‌پردازان دیگری همچون پائولو فریره نیز به توسعه مفاهیم مرتبط با دموکراسی مشارکتی اجتماعی در آموزش شهروندی پرداخته‌اند. فریره به‌ویژه در کتاب خود، با عنوان «آموزش ستمدیدگان» که در سال ۱۹۷۰ منتشر شد، بر لزوم مشارکت

- 1 Active Participation
- 2 Education for Freedom
- 3 Equality and Justice
- 4 Social Responsibility
- 5 Dialogue and Interaction

این اساس به تغییرات ساختاری و اجتماعی بیندیشند. اما در رویکرد دموکراتیک، روش‌های آموزشی بر مشارکت فعال و گفت‌وگوی آزاد تأکید دارند. آموزش باید به شکلی طراحی شود که افراد قادر باشند نظرات خود را ابراز کنند، به دیگران گوش دهند و در فرآیندهای جمعی مشارکت کنند. **در رابطه با نقش دولت و نهادهای عمومی**، در نظریات سوسیالیستی، دولت و نهادهای عمومی باید نقش اصلی را در فراهم آوردن آموزش‌های عمومی و برابر ایفا کنند. این دیدگاه به دنبال دخالت گسترده دولت در توزیع منابع آموزشی به طور مساوی میان تمامی اقشار جامعه است. هدف، فراهم آوردن امکانات آموزشی برای همه شهروندان و کاهش نابرابری‌های اجتماعی است. در مجموع می‌توان گفت: نظریات سوسیالیستی در آموزش شهروندی بر مبارزه با نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی، نقد ساختارهای قدرت و ایجاد تغییرات اساسی در جامعه تأکید دارند، در حالی که نظریات دموکراتیک بر مشارکت فعال، گفت‌وگو، حقوق بشر و آزادی فردی تأکید دارند و هدف آنها توسعه توانمندی‌های شهروندان برای مشارکت در فرآیندهای دموکراتیک و ایجاد جامعه‌ای عادلانه و برابر است.

چهارم: نظریات انتقادی مانند نظریه مارکسیستی یا پسااستعماری، آموزش شهروندی را به عنوان ابزاری برای نقد و تحلیل ساختارهای قدرت و نابرابری‌های موجود در جامعه می‌بینند. این نظریات به دنبال ایجاد تغییرات اساسی در ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی هستند. ویژگی‌های آنها عبارتند از: نقد ساختارهای قدرت با هدف تحلیل و نقد نهادهای اجتماعی و اقتصادی و نحوه تأثیر آنها بر زندگی مردم و آموزش برای آگاهی‌سازی اجتماعی که هدف آن است که افراد نسبت به نابرابری‌ها و ظلم‌های اجتماعی آگاهی پیدا کنند و برای تغییر آنها اقدام کنند و ایجاد تغییرات رادیکال با تأکید بر تغییرات اساسی در ساختارهای اجتماعی و سیاسی برای ایجاد عدالت و برابری. بنابراین آموزش شهروندی با توجه به نظریات مختلف می‌تواند به روش‌های متفاوتی انجام شود، اما هدف مشترک تمام این نظریات، تربیت شهروندانی مسئول و فعال است که قادر باشند در جامعه خود نقش مؤثری ایفا کنند و به حل مشکلات اجتماعی و سیاسی کمک نمایند (Morris, Cogan, & Liu, 2013).

با بررسی این نظریات و بهره‌گیری از دیدگاه جان دیوی، مشخص می‌شود که نظریات دموکراتیک در بحث آموزش شهروندی اهمیت بسیاری دارند زیرا آنها پایه‌گذار مشارکت فعال و آگاهانه شهروندان در فرآیندهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی هستند. این نظریات به تحقق دموکراسی پایدار و شفاف کمک می‌کنند و تأثیرات مثبت گسترده‌ای بر توسعه فردی و اجتماعی دارند. اهمیت نظریات دموکراتیک در آموزش شهروندی به شرح زیر قابل طرح است (Dewey, 2024).

نخست: تقویت مشارکت فعال شهروندان. نظریات دموکراتیک به این اصل اعتقاد دارند که دموکراسی زمانی پایداری خواهد داشت که شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری جامعه به طور فعال مشارکت کنند. آموزش شهروندی دموکراتیک افراد را برای نقش‌آفرینی مؤثر در جامعه آماده می‌کند، از طریق آموزش مهارت‌هایی چون استدلال منطقی، تصمیم‌گیری آگاهانه و مشارکت در گفت‌وگوهای جمعی. **دوم: حفظ و تقویت حقوق بشر و آزادی‌های فردی.** یکی از اصول اساسی

دموکراسی احترام به حقوق بشر و آزادی‌های فردی است. آموزش شهروندی دموکراتیک بر آگاهی‌بخشی در مورد حقوق فردی و جمعی تأکید دارد و به افراد کمک می‌کند که از حقوق خود دفاع کنند و به آنها احترام بگذارند. این آموزش‌ها همچنین می‌تواند به کاهش تبعیض و نابرابری‌های اجتماعی کمک کند. **سوم: پرورش توانمندی‌های فردی و اجتماعی.** نظریات دموکراتیک به شکلی طراحی شده‌اند که علاوه بر ایجاد آگاهی، به تقویت مهارت‌های اجتماعی مانند همکاری، حل مسئله و احترام به تفاوت‌ها پرداخته و افراد را برای تعاملات سازنده در جامعه آماده می‌کنند. در دنیای امروز که مسائل جهانی و محلی با پیچیدگی‌های زیادی روبه‌رو هستند، توانمندسازی فردی و اجتماعی برای حل مشکلات مشترک ضروری است. **چهارم: تقویت همبستگی اجتماعی و انسجام جامعه.** آموزش دموکراتیک افراد را به مشارکت در فرآیندهای اجتماعی و تصمیم‌گیری جمعی تشویق می‌کند. این نوع آموزش می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی و ایجاد احساس مسئولیت مشترک در میان اعضای جامعه کمک کند. در این فرآیند، افراد می‌آموزند که برای رفاه جمعی تلاش کرده و از دیدگاه‌های مختلف جامعه حمایت کنند. **پنجم: پشتیبانی از تنوع و تفاوت‌های فرهنگی.** نظریات دموکراتیک به طور ویژه بر پذیرش و احترام به تنوع‌های فرهنگی، قومی و دینی تأکید دارد. آموزش شهروندی دموکراتیک افراد را به احترام به تفاوت‌ها و همزیستی مسالمت‌آمیز در جامعه تشویق می‌کند. این نوع آموزش می‌تواند به کاهش تعصبات و ایجاد یک جامعه باز و پذیرنده کمک کند. همچنین نظریات دموکراتیک در آموزش شهروندی بر پرورش تفکر انتقادی تأکید دارند. این آموزش به افراد کمک می‌کند تا مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را از زاویه‌های مختلف تحلیل کرده و دیدگاه‌های خود را به طور مؤثر بیان کنند. این نوع تفکر انتقادی نه تنها به درک بهتر مسائل کمک می‌کند بلکه افراد را قادر می‌سازد تا تصمیمات آگاهانه‌تری بگیرند.

در یک جمع‌بندی کلی، نظریات دموکراتیک به اهمیت آموزش شهروندی در تقویت دموکراسی و ارتقای مشارکت فعال در جامعه تأکید دارند و به افراد کمک می‌کنند تا نه تنها حقوق خود را بشناسند بلکه مسئولیت‌های خود را در قبال دیگران و جامعه درک کنند. همچنین در آموزش شهروندی بر اساس نظریات دموکراتیک، فرد به عنوان یک عضو فعال در جامعه دموکراتیک شناخته می‌شود. این نظریات می‌تواند شامل مؤلفه‌های مختلفی باشند که بر آموزش برای مشارکت فعال، برابری، عدالت اجتماعی، مسئولیت‌های فردی و اجتماعی و گفت‌وگوی اجتماعی تأکید دارند. در واقع، آموزش شهروندی بر اساس نظریات دموکراتیک، به یک هدف مشترک می‌پردازد: تقویت آگاهی و مهارت‌های شهروندان برای مشارکت آگاهانه و فعال در فرآیندهای دموکراتیک، احترام به حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی، و ایجاد یک جامعه دموکراتیک و عادلانه. با توجه به این که این چارچوب به محققان کمک می‌کند تا ابعاد آموزش شهروندی را از جنبه‌های مختلف تحلیل کنند، در تحقیق حاضر، نظریات دموکراتیک در تدوین چارچوب نظری تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است.

پس از پرداختن به دیدگاه‌های نظری در حوزه شهروند و شهروندی، به مقوله برنامه‌ریزی محله محور پرداخته می‌شود. در جامعه امروزی برای دستیابی به توسعه پایدار، محله کلیدی‌ترین عنصر شهری و

حلقه واسط بین شهر و شهروندان است (American Urban Planning Association, 2012). مفهوم «برنامه‌ریزی محله محور» با تأکید بر وجوه اجتماعی برنامه‌ریزی، تأمین خدمات سرانه‌ای و به جای رویکرد کلان و مقیاس‌های ذهنی به بعدهای مشخص فضا-زمان در مقیاس محلی و خرد پرداخته و به جای توجه به توده مکانیکی و غیرقابل مدیریت کلانشهری به اندازه‌های قابل مدیریت واحدهای ارگانیکی مشخص (محلات شهری) می‌اندیشد (Daneshpour, 2011). در شیوه برنامه‌ریزی محله‌محور، هر عضو محله (ساکن محله) عضوی از گروهی است که در برابر این گروه دارای مسئولیت‌هایی است و حقوقی نیز به او تعلق می‌گیرد (Farmahini Farahani, 2010).

بررسی تحقیقات داخلی و خارجی که پیشتر پیرامون موضوع انجام شده، می‌تواند در تدوین چارچوب نظری تحقیق و افزایش بصیرت محققان در تدوین مدل مفهومی اثرگذار باشد. از این رو، در ادامه به برخی از مهمترین این تحقیقات پرداخته می‌شود. معیت و آموزگار، در پژوهشی با عنوان «آموزش شهروندی ضرورتی برای تحقق حکمروایی مطلوب شهری» بیان داشتند الگوی حکمروایی خوب شهری راهکاری برای مواجهه با مشکلات پیچیده شهرها و دستیابی به مدیریت شهری پایدار با تکیه بر افزایش نقش شهروندان در اداره امور شهراست. از سویی نقش آموزش‌های شهروندی افق جدیدی را در مدیریت شهری نوین در شهرداری‌های کشورگشوده است. در سال‌های اخیر گام‌های مؤثری در جهت تحقق هر چه بهتر و بیشتر حکمروایی خوب شهری توسط شهرهای مختلف به ویژه کلانشهرهای کشور برداشته شده است که بیشترین تأثیر را همانا آموزش‌های شهروندی خواهند داشت (Moayet & Amoozgar, 2013). شاهینی‌فر و همکاران، در پژوهشی با موضوع «تحلیل و ارزیابی میزان تحقق‌پذیری حکمروایی خوب شهری با بهره‌گیری از در شهر جوانرود؛ با بهره‌گیری از تکنیک TOPSIS» به بررسی شهر جوانرود از دیدگاه آموزش شهروندی بر اساس پنج شاخصه شفافیت، مشارکت، حاکمیت قانون، کارایی و پاسخگویی پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که در بخش شفافیت، مؤلفه اطلاعات‌یابی برای شفافیت تصمیمات و در بخش مشارکت نیز مؤلفه مشارکت در سالم نگهداشتن فضای سبز شهری در جایگاه نخست قرار دارد (Shahinifar & Mohammadzadeh, 2017). تیمورنژاد، در پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر آموزش شهروندی با تأکید بر توسعه پایدار محلی»، آموزش شهروندی را از ارکان اساسی زندگی اجتماعی عصر حاضر معرفی می‌کند. این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ چگونگی جمع‌آوری اطلاعات، در زمره پژوهش‌های توصیفی-پیمایشی است. نتایج این تحقیق نشان داد که کارکنان شهرداری شهر زنجان، به ترتیب رفتارهای مبتنی بر آموزه‌های دینی و ملی، قانون‌پذیری و قانون‌گرایی، رفتارهای مبتنی بر کنش‌های اجتماعی/سیاسی و رفتارهای مبتنی بر حفظ محیط زیست و توسعه پایدار در سطح ۰/۰۵ را به عنوان عامل مؤثر بر آموزش شهروندی اولویت‌بندی کرده‌اند (Teimournejad et al, 2017). رفیعی و لطفی، در تحقیق خود با عنوان آموزش شهروندی و نقش آن در تحقق و دستیابی به توسعه پایدار شهری، اشاره داشته‌اند: شرط اساسی شکوفایی و بالندگی هر جامعه در توسعه سرمایه‌های انسانی و تربیت آنها نهفته است. آموزش و به ویژه آموزش شهروندی عامل اساسی در

ارتقای فرآیندهای توسعه به شمار می‌رود (هر چند که این تنها عامل نیست)، به علاوه آموزش شهروندی می‌تواند سهم بسزایی در مشارکت کامل توده‌های مردم در پیشرفت خود و در نظارت فعالانه‌شان نسبت به تغییرات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی داشته باشد (Rafiei Lotfi, 2010). استرین، در مقاله‌ای با عنوان آموزش شهروندی در محلات اعتقاد دارد توسعه فقط هنگامی معنا دارد که درون‌زا و مرکز آن انسان باشد، انسان چند بعدی و جامعه توسعه محور زمانی معنی دارد که نمایانگر درک و آگاهی از خصائل فرهنگی خاص مردم مورد نظر باشد، به دیگر سخن، توسعه یعنی درک و تأیید هویت فرهنگی جامعه و مردم ساکن در آن (Strain, 2009). کریستین لورگن در مقاله‌ای با عنوان «آموزش شهروندان و نقش آن در هویت بخشی ملی» به بررسی نقش آموزش‌های شهروندی در یک جامعه چند فرهنگی سوئد بعد از حمله تروریستی سال ۲۰۱۰ می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهند که مباحث مربوط به هویت ملی در بین شهروندان و فرهنگ‌های مختلفی که در شهر استکهلم وجود دارد و در کلاس‌های مدرسه تدریس می‌شود، نتوانسته تمام جنبه‌های هویت‌ساز را در برگرفته و بایستی در شیوه‌های ارائه آموزش شهروندان تجدید نظر گردد. ماریو کارترو، هلن هاست، آنجلا برمودز، در کتاب خود با عنوان آموزش شهروندی، تلاش می‌کنند تا نشان دهند که آموزش مدنی چگونه می‌تواند به تقویت نهادهای دموکراتیک و مشارکت عمومی کمک کند. در این راستا، مفاهیمی مانند عدالت اجتماعی، آزادی، برابری و مسئولیت اجتماعی به طور جدی مورد بررسی قرار گرفته است. در این کتاب، نویسندگان در ابتدا به تعریف و تبیین مفاهیم آموزش مدنی می‌پردازند. این آموزش نه تنها شامل حقوق و مسئولیت‌های شهروندی می‌شود، بلکه بر نحوه مشارکت مؤثر در فرآیندهای دموکراتیک، نحوه تحلیل مسائل اجتماعی و سیاسی و چگونگی تعامل با سایر شهروندان نیز تأکید دارد (Lorgen, 2015; Carretero, Haste & Bermudez, 2014).

با بررسی دقیق تحقیقات پیشین داخلی و خارجی صورت گرفته می‌توان به این نکته پی برد که برغم وجود شباهت‌ها و اشتراکات در برخی از جزئیات، هر یک از تحقیقات از دریچه‌ای متفاوت به حل مسائل و مشکلات شهر و محله در راستای توسعه آن توجه کرده‌اند اما در این مطالعات مسئله آموزش شهروندی در محله هرندی به عنوان یک هدف اصلی و کارآمد مورد توجه و تأکید قرار نگرفته است. از همین رو هدف و دغدغه اصلی این تحقیق بر پایه آموزش شهروندی تنظیم شده است. به علاوه، در تحقیق پیش رو، به صورت تکمیلی به ارائه شاخص‌های جدیدی برای مسئله آموزش شهروندی پرداخته شده که نکته منحصر به فرد آن قابل انطباق و اجرا بودن آن در کلیه طرح‌های توسعه محلی است.

۲.۱. چارچوب نظری تحقیق

آموزش شهروندی به عنوان فرآیند شکل‌دهی به رفتارهای اجتماعی و سیاسی افراد، نقشی کلیدی در توسعه دموکراسی و ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی ایفا می‌کند. بر اساس نظریه‌های مطرح شده به ویژه نظریات دموکراتیک آموزش شهروندی و بررسی مطالعات پیشین در این حوزه، آموزش شهروندی در تقویت شش مؤلفه کلیدی قانون‌گرایی، وطن‌دوستی و وطن‌پرستی، احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم،

کند تا در تصمیم‌گیری‌ها، انتخابات، جلسات محلی و دیگر فعالیت‌های اجتماعی مشارکت کنند. این آموزش باید بر اهمیت مشارکت در فرآیندهای دموکراتیک و حل مشکلات محله‌ای و اجتماعی تأکید کند. در نهایت، تقویت روحیه مشارکت‌جویی موجب ایجاد یک جامعه فعال، دموکراتیک و توانمند می‌شود که در آن هر فرد به‌طور مسئولانه در تغییرات اجتماعی و اقتصادی مشارکت می‌کند.

به این ترتیب، آموزش شهروندی با مؤلفه‌های «قانون‌گرایی، وطن‌دوستی و وطن‌پرستی، احترام به عقاید، مسئولیت‌پذیری، آگاهی شهروندی و روحیه مشارکت‌جویی شهروندی» بر ایجاد همبستگی اجتماعی، تقویت دموکراسی و ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی تمرکز دارد و آموزش شهروندی می‌تواند به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای پرورش شهروندانی مسئول، آگاه و فعال عمل کند که در ایجاد جامعه‌ای سالم و توسعه‌یافته مشارکت داشته باشند. در این راستا، آموزش فراتر از آگاهی‌بخشی ساده است و به توانمندسازی افراد برای مشارکت فعال و آگاهانه در فرآیندهای اجتماعی و سیاسی کمک می‌کند.

۳. روش تحقیق

این پژوهش به لحاظ ماهیت جزو تحقیقات کیفی بر شمرده می‌شود و روش انجام آن نیز کیفی است. بدین ترتیب که به منظور پاسخگویی به سؤالات تحقیق انجام مصاحبه نیمه ساختارمند و تحلیل این مصاحبه‌ها بر اساس روش کدگذاری با بهره‌گیری از نرم‌افزار Maxqda مدنظر بوده است. جمعیت مصاحبه‌شونده مدیران شهرداری محله، کارکنان سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در محله هرنندی و کارشناسان حوزه مطالعات شهری هستند که به شیوه هدفمند از هر گروه پنج نفر انتخاب شده و در مجموع با ۱۵ نفر مصاحبه انجام و با این تعداد مصاحبه اشباع نظری حاصل شده است. در خصوص کفایت تعداد مصاحبه‌ها در تحقیقات کیفی، گست و همکاران پیشنهاد می‌کنند که برای بسیاری از تحقیقات کیفی، تعداد ۱۲ مصاحبه معمولاً کافی است تا به اشباع داده‌ها برسیم. این تعداد مصاحبه برای نمونه‌های همگن و مطالعاتی با گروه‌های خاص مناسب است. درواقع در طول مصاحبه‌ها، اگر مشاهده شود که هیچ اطلاعات جدیدی به داده‌ها اضافه نمی‌شود و موضوعات یا الگوها تکرار می‌شوند، این نشان‌دهنده رسیدن به اشباع است. همچنین آنها تأکید می‌کنند که تعداد مصاحبه‌ها باید به گونه‌ای تعیین شود که به تحقیقات کمک کند تا اشباع اطلاعاتی حاصل شود، نه لزوماً به یک تعداد ثابت دست یابیم (Guest, Bunce, & Johnson, 2015). اطلاعات مربوط به بخش‌های نظری و پیشینه تحقیق، به روش مرور سیستماتیک از اسناد معتبر علمی و پژوهشی گردآوری شده و شاخص‌های آموزش شهروندی در سطح محله بر اساس این مطالعات استخراج گردیده است. همچنین به منظور بررسی و ارزیابی طرح‌های توسعه محله هرنندی از منظر جایگاه آموزش شهروندی، روش تحلیل محتوای اسنادی استفاده شده است. از آنجا که این تحقیق از نوع کیفی است، سنجش اعتبار و روایی آن مطابق با روش اطمینان‌پذیری انجام شده است. طبق این روش محققان برای اطمینان‌پذیری (اعتبار) نتایج به دست آمده، داده‌های گردآوری شده و همچنین فرایند تحلیل آنها را در اختیار سایر متخصصان قرار داده‌اند تا داده‌ها و تحلیل‌شان مورد بازبینی مجدد قرار گیرد.

مسئولیت‌پذیری، آگاهی شهروندی و روحیه مشارکت‌جویی شهروندی تأثیرگذار است. در خصوص آن که این مؤلفه‌ها هر یک چگونه از طریق آموزش شهروندی به شکلی مؤثر تقویت می‌شوند، می‌توان گفت: **قانون‌گرایی** به معنی احترام به قوانین و مقررات کشور و تمکین به آنها در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی است و آموزش شهروندی می‌تواند شهروندان را با اهمیت قوانین و چارچوب‌های اجتماعی آشنا سازد. در این راستا، آموزش باید به افراد بیاموزد که رعایت قوانین نه تنها یک وظیفه قانونی است بلکه برای حفظ نظم اجتماعی و توسعه کشور ضروری است. در این صورت، شهروندان آگاه از قوانین و پیامدهای نقض آنها احتمالاً رفتارهای قانون‌مدارانه‌تری خواهند داشت و در نتیجه، به حفظ نظم و امنیت اجتماعی کمک خواهند کرد. **وطن‌دوستی و وطن‌پرستی** به معنای تعلق و عشق به وطن، همبستگی با ملت و مشارکت در تقویت آن است. آموزش شهروندی می‌تواند از طریق ارتقای درک افراد از تاریخ، فرهنگ و ارزش‌های ملی و همچنین معرفی مسئولیت‌های اجتماعی، وطن‌دوستی را در افراد تقویت کند. همچنین آموزش باید به افراد بیاموزد که مشارکت فعال در امور اجتماعی و سیاسی برای بهبود کشور، بخشی از وظایف شهروندی است. به این ترتیب، با تقویت وطن‌دوستی، شهروندان به‌طور فعال در امور ملی و بهبود شرایط اجتماعی و اقتصادی کشور مشارکت خواهند کرد. **احترام به عقاید**، به معنای پذیرفتن و احترام به تفاوت‌ها و دیدگاه‌های دیگران است، بدون این که به‌طور مستقیم بر حقوق و آزادی‌های دیگران تأثیر بگذارد. آموزش شهروندی باید افراد را به درک و پذیرش تنوع عقاید و نظرات تشویق نماید. در این راستا، آموزش‌های مربوط به تحمل و احترام به دیگران، به‌ویژه در زمینه‌های مختلف فرهنگی، دینی و سیاسی، نقش کلیدی دارد. با تقویت احترام به عقاید، تعاملات اجتماعی سالم‌تر، با کمترین تنش و نزاع، در جامعه ایجاد خواهد شد و در نتیجه همبستگی اجتماعی افزایش خواهد یافت. **مسئولیت‌پذیری** به معنای پذیرش مسئولیت‌ها و انجام وظایف فردی و اجتماعی به‌طور مؤثر است. آموزش شهروندی بر اهمیت مسئولیت‌پذیری در زندگی فردی و اجتماعی تأکید دارد. این آموزش باید شهروندان را به پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی خود، مانند مراقبت از محیط زیست، کمک به دیگران و مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی تشویق کند. در نتیجه، تقویت مسئولیت‌پذیری موجب می‌شود که افراد نه تنها وظایف خود را به‌طور مؤثر انجام دهند بلکه در رفع مشکلات اجتماعی نیز سهمی فعال داشته باشند. **آگاهی شهروندی** به معنای شناخت حقوق و وظایف، ساختار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور است. یکی از اهداف اصلی آموزش شهروندی ارتقای آگاهی شهروندان است. آموزش باید بر اهمیت اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی در زمینه مسائل حقوقی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تأکید کند. این آگاهی موجب می‌شود که افراد قادر به اتخاذ تصمیمات آگاهانه در راستای بهبود شرایط اجتماعی و سیاسی باشند. به این ترتیب، افزایش آگاهی شهروندی منجر می‌شود که افراد نه تنها حقوق خود را بدانند بلکه بتوانند در فرآیندهای دموکراتیک و اجتماعی مشارکت کنند و به تصمیم‌گیری‌های جمعی کمک کنند. **روحیه مشارکت‌جویی شهروندی** به معنای تمایل به مشارکت فعال در فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به‌منظور بهبود وضعیت جامعه است. آموزش شهروندی می‌تواند افراد را تشویق

۴. بحث

کلانشهر تهران در حال حاضر دارای ۲۲ منطقه شهرداری است که محدوده مورد مطالعه پژوهش حاضر در منطقه ۱۲ واقع در بخش جنوبی شهر تهران قرار گرفته است. منطقه ۱۲ با هزار و ۶۰۰ هکتار وسعت ۲/۳ درصد محدوده تهران و ۲۷۰ هزار نفر جمعیت ۳/۷ درصد جمعیت پایتخت و بیش از سه چهارم تهران ناصری را شامل می‌شود. ۲۷ درصد از سطح منطقه بیش از ۴۰۰ سال و ۷۳ درصد از بافت بیش از ۲۰۰ سال قدمت دارد (Detailed plan of Tehran's 12th district, 2016). براساس سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ در این محله حدود شش هزار و ۶۲۵ خانوار و جمعیتی در حدود ۲۴ هزار نفر ساکن بوده‌اند. بخش عمده محله جزو بافت ناکارآمد و فرسوده به شمار می‌آید؛ به صورتی که ۷۵ درصد از بناهای آن از قدمت بالای ۷۰ سال برخوردارند (Tehran Municipality District 12th website, 2016). این محله یکی از محلات کلانشهر تهران با آسیب‌های اجتماعی فراوان است که با توجه به وقایع و صحنه‌های ناگواری که در این بخش از شهر روی می‌دهد، مردم و مسئولان از آن به عنوان زخمی عمیق بر چهره شهر یاد می‌کنند. محله با معضلاتی همچون حضور معتادان، مواد فروشان، اراذل و اوباش در پارک‌ها، کوچه‌ها و معابر مواجه است. انواع معضلات و آسیب‌های موجود در این محله موجب شده تا مزیت‌ها و نقاط قوت آن مانند وجود ظرفیت غنی گردشگری به دلیل استقرار اماکن تاریخی و مذهبی دیده نشود. نتایج بررسی‌ها و مطالعات نشان می‌دهد، این محله برغم برخورداری از سابقه طولانی مداخله، همچنان از آسیب‌های جدی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی رنج می‌برد و ریشه اصلی این معضلات وجود تفرق، پراکندگی و گاه تضاد و تعارض مداخلات انجام شده از سوی سازمان‌ها، نهادهای دولتی و مردمی بوده است. این امر از نبود یک نقشه راه کلی برای محله‌هرندی نشأت می‌گیرد (Deputy of

(Social and Cultural Affairs, Tehran Municipality website, 2016). در خصوص پیشینه طرح‌های توسعه محله باید گفت: در طول سالیان گذشته در محله‌هرندی به دلیل وجود انواع ناکارآمدی‌های کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و آسیب‌های اجتماعی متعدد که بیشتر بدانها اشاره شد، انواع طرح‌های توسعه محلی از سوی سازمان‌های دولتی، خصوصی و سمن‌ها برای این محله تدوین شده تا هریک بتوانند در راستای حل موضوع و مسئله‌ای برای تغییر در سطح محله گامی بردارند. حال در این پژوهش ۱۸ طرح توسعه محله از منظر شاخص‌های مربوط به آموزش شهروندی که منبعث از مبانی نظری تحقیق است، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند و خروجی آن در قالب جدول زیر نشان داده شده است. در این جدول منظور از **احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم** یعنی شهروندان توانایی بررسی و انتقاد از عقاید و ایده‌ها را دارا باشند و به وجود تکثر و تنوع در جامعه احترام بگذارند تا بتوانند از این طریق به رفاه و آسایش خود و دیگر هم محله‌ای‌ها کمک بیشتری کرده باشند. **ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی** یعنی درباره حکومت و دولت کشور خود آگاهی و دانش کافی داشته و به دنبال تقویت و بهبود روابط و مناسبات اجتماعی خود باشند. منظور از **آگاهی شهروندی** آن است که شهروندان از مشکلات، حوادث و مسائل سطح جامعه آگاهی داشته و توانایی اتخاذ تصمیمات آگاهانه را دارا باشند. همچنین درباره حکومت و دولت کشور خود آگاهی و دانش کافی داشته باشند. **مسئولیت‌پذیری** بدان معناست که شهروندان در قبال وظایف و نقش‌های اختیار شده، مسئولیت‌پذیر باشند. **قانون‌گرایی** یعنی شهروندان قانون‌پذیر باشند و رفتار و عملکردشان مبتنی بر مبانی و اصول اخلاقی باشد. **وطن‌دوستی و وطن‌پرستی** بدان معناست که شهروندان باید دارای حس وطن‌دوستی و وطن‌پرستی باشند.

جدول شماره ۱: بررسی طرح‌های توسعه محله‌هرندی از منظر جایگاه آموزش شهروندی ←

طرح	عنوان طرح	مجری	کارفرما	سال	اهداف	جایگاه آموزش شهروندی در طرح	مؤلفه‌های بررسی شده در طرح
۱	برنامه توسعه محله‌هرندی	مؤسسه پژوهشی توسعه دانش سلامت	اداره کل تحقیق و توسعه شهرداری تهران	۱۳۸۸	توسعه پایدار منطقه در همه سطوح	متوسط	آگاهی شهروندی، ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی
۲	گزارش مرحله اول طرح توسعه و ساماندهی فضای شهری محله‌هرندی	مهندسان مشاور شهرساز و معمار	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۰	بررسی و تحلیل پیشبرد مرحله اول طرح توسعه محله‌هرندی	ندارد	-
۳	ارزیابی تأثیرات اجتماعی طرح توسعه محله‌هرندی	مؤسسه راهدانه	معاونت اجتماعی فرهنگی شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۱	ارتقای کیفیت محیطی و منزلت اجتماعی محله	کم	آگاهی شهروندی - ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی
۴	طرح ساماندهی محله‌هرندی	شرکت مهندسين مشاور طرح اندیشان شهر	شهرداری تهران	۱۳۹۲	ارائه خدمات بیشتر به شهروندان محله به ویژه قشر محروم	متوسط	مسئولیت‌پذیری، وطن‌دوستی و وطن‌پرستی
۵	طرح‌ها و برنامه‌های معاونت امور اجتماعی و فرهنگی محله‌هرندی	ستاد ساماندهی محله‌هرندی	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۲	ساخت محله ایرانی اسلامی در محیطی امن و پویا	کم	آگاهی شهروندی

← ادامه جدول شماره ۱: بررسی طرح‌های توسعه محله هرندی از منظر جایگاه آموزش شهروندی

طرح	عنوان طرح	مجری	کارفرما	سال	اهداف	جایگاه آموزش شهروندی در طرح	مؤلفه‌های بررسی شده در طرح
۶	گزارش فعالیت‌های جمعیت امام علی در محله دروازه غار و ارزیابی تأثیرات آن	جمعیت امام علی (ع)	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۲	بهبود زندگی جاری در محله و حمایت از کودکان و زنان آسیب دیده	زیاد	آگاهی شهروندی - مسئولیت پذیری - ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی - وطن دوستی
۷	گزارش طرح‌ها و برنامه‌های معاونت امور اجتماعی و فرهنگی در طرح انضباط شهری منطقه ۱۲	ستاد ساماندهی محله هرندی	معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۲	توسعه شبکه حمل و نقل و حل مسائل و مشکلات اجتماعی محله	ندارد	-
۸	طرح اداره توانمندسازی و مشارکت‌های اجتماعی منطقه ۱۲	بنیاد برکت	ستاد اجرایی فرمان امام خمینی (ره)	۱۳۹۲	اشتغال زایی پایدار و توانمندسازی گروه‌ها	ندارد	-
۹	مستند سازی فعالیت‌های جمعیت امام علی در دروازه غار و محله هرندی	جمعیت امام علی علیه السلام	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۲	تهیه مستند از فعالیت‌ها و پیشبرد اهداف طرح اصلی	ندارد	-
۱۰	سند راهبردی آمایش و توسعه منطقه ۱۲ تهران	مهندسین مشاور هنگام	شهرداری تهران	۱۳۹۳	ارتقای کیفیت زندگی با رویکرد توسعه گردشگری	کم	ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی - وطن دوستی
۱۱	بررسی اثرات انجمن‌ها و سازمان‌های مردم نهاد محلی در زمینه کاهش آسیب‌های اجتماعی شهرداری منطقه ۱۲	معصومه بهرامی	معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۳	کاهش آسیب‌های اجتماعی	زیاد	ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی - قانون گرایی - احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم - آگاهی شهروندی
۱۲	هم اندیشی با موضوع بررسی اثرات انجمن‌ها و سازمان‌های مردم نهاد محلی در زمینه کاهش آسیب‌های اجتماعی شهرداری منطقه ۱۲	معصومه بهرامی	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۳	بررسی میزان تأثیرگذاری طرح در سطح منطقه	زیاد	ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی - قانون گرایی - احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم - آگاهی شهروندی
۱۳	طرح ارتقای کیفیت زندگی در مرکز شهرداری منطقه ۱۲ تهران	سازمان مشاور فنی مهندسی شهر تهران	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۴	بازآفرینی مرکز تاریخی منطقه با رویکرد پیاده‌مداری و خلق فضاهای مطلوب شهری	متوسط	آگاهی شهروندی - وطن دوستی و وطن پرستی
۱۴	طرح ارتقای کیفیت زندگی در مرکز تاریخی تهران	شهرداری منطقه ۱۲	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۴	بازبینی و اصلاح شبکه معابر	ندارد	-
۱۵	سند توسعه محله هرندی	دفتر بافت فرسوده محله هرندی	سازمان نوسازی	۱۳۹۴	محله ای امن و به دور از آسیب اجتماعی و مهاجرت و بهره مندی از سرانه فضای سبز بالا	زیاد	ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی - وطن دوستی و وطن پرستی - ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی
۱۶	طرح بهسازی محله هرندی	رئوف چالش	فرمانداری تهران	۱۳۹۴	تبدیل شدن به محله ای تاب آور	زیاد	آگاهی شهروندی - قانون گرایی - احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم
۱۷	ارزیابی محله و طرح بهسازی محله هرندی	علی فرهادی	فرمانداری تهران	۱۳۹۴	تحلیل و ارزیابی طرح بهسازی محله	ندارد	-
۱۸	ارزیابی تأثیرات احداث بوستان زندگی در محله هرندی	هادی برگمدی	شهرداری منطقه ۱۲	۱۳۹۶	بررسی و تحلیل تأثیرات بوستان زندگی	متوسط	آگاهی شهروندی - ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی - قانون گرایی

در سایر زمینه‌ها برطرف نشود و همدلی را از جانب مسئولان احساس نکنند، قانون تنها برایشان به عنوان چوبِ ترعمل خواهد کرد و دائم به دنبال راه‌هایی برای گریز از آن خواهند بود.»

۵. نتیجه‌گیری

شهروندی، دارای ماهیت کارکرد اجتماعی و سیاسی است. ماهیت اجتماعی به این مسئله اشاره دارد که شهروندان چگونه باید با یکدیگر ارتباط برقرار کنند، در حالی که جنبه سیاسی آن به ارتباط شهروندان با دولت اشاره دارد؛ گرچه هر دو جنبه برای یک شهروند برای مشارکت در یک جامعه دموکرات، اساسی قلمداد می‌شوند. اهمیت توجه به مقوله آموزش شهروندی به حدی است که می‌تواند منجر به تربیت شهروندانی مسئول، آگاه و فعال شود. از این رو، به باور کارشناسان برای تشکیل دموکراسی، جامعه‌نیازمند شهروندانی است که در ارتباط با مسئولیت‌ها و حقوق شهروندی‌شان اطلاعات و دانش داشته باشند، درباره اجتماع و سیاست‌ها آگاهی و دانش داشته باشند، کمک به دیگران در نظر آنها ارزنده باشد، دیدگاه‌های خود را به شکل مؤثری بیان کنند، در راستای ایجاد تغییرات نقش داشته باشند، اعضای فعال در جامعه باشند و به طور مسئولانه‌ای رفتار کنند. حال آنجا که درک انسان‌ها از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی گوناگون (و گاه متعارض) است، تمامی افراد جامعه نیازمند آموزش شهروندی برای کنش و واکنش مسالمت‌آمیز در برخورد با تفاوت‌ها هستند. این آموزش‌ها می‌تواند متشکل از سیاست‌های گفت و گو، مصالحه، اطلاع یافتن از فواید تفاوت‌ها برای پیشرفت فردی و اجتماعی، رشد ویژگی‌های درونی پذیرش تفاوت‌ها و آگاهی از خطر تعارض‌های تهدیدکننده حقوق انسانی (مانند تبعیض جنسیتی، نژادپرستی، برترینی گروه‌های معین اجتماعی و فرهنگی و تعصبات فرقه‌گرایانه) و ضرورت مقابله با آنهاست. آموزش شهروندی جهانی به معنای آموزش شهروندی همراه با حقوق برابر و عدالت محور به تمام اتباع یک کشور (از هر رنگ و نژاد و زبان و فرهنگ و باور و اندیشه و سبک زندگی) نیز هست. این آموزش‌ها که می‌تواند در برنامه‌های درسی نیز تعریف شود، شامل مواردی همچون احترام نهادن به کیفیت و تنوع، قانون و حقوق و مسئولیت‌های انسانی، نظم و آزادی، قدرت و پاسخگویی، تفاوت و همکاری، فردیت و اجتماعی بودن، مردم سالاری واقعی، تسلط قانون عادلانه و برابری و عدالت است.

محله هرنندی کلانشهر تهران در حال حاضر با انواع مشکلات و آسیب‌های اجتماعی مانند اعتیاد، کودکان کار، بدسرپرستی، وجود اتباع و اقوام مختلف دارای خانه‌های گروهی، بی‌خانمان‌ها و دیگر مشکلات درگیر است که موجب شده این محله به عنوان یکی از قانون‌های اصلی آسیب‌های اجتماعی در تهران شناخته شود. در کنار تمامی اقدامات توسعه‌ای که به منظور کاهش این آسیب‌ها در محله انجام شده و می‌شود، توجه به مقوله آموزش شهروندی نیز امری ضروری محسوب می‌شود. زیرا مطالعات کارشناسی نشان داده است، توسعه پایدار محله‌ای زمانی رخ می‌دهد که شهروندانی توسعه‌خواه و کنشگر در امر توسعه در محله ساکن باشند. در این صورت می‌توان ارکان طرح‌های توسعه محلی را که اساس هر اقدام و بررسی برای حل مسائل است را به صورت پایدار و مستمر و فارغ از هرگونه دیدگاه سیاسی مدیران و تغییرات سازمانی پیگیری کرد. همچنین واکاوی

بر اساس مطالعه و تحلیل محتوای اسنادی انجام شده از ۱۸ طرح یاد شده، چنین برداشت می‌شود که در اسناد توسعه محله هرنندی به دو شاخص آگاهی شهروندی و ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی توجه بیشتری نسبت به سایر شاخص‌ها شده است، در مقابل، کمترین توجه در طرح‌های پیشین به شاخص احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم و همچنین قانون‌گرایی شده که همین امر در بروز و تشدید بسیاری از آسیب‌های اجتماعی در محله اثرگذار است. پس از تحلیل محتوای اسنادی در گام بعد شاخص‌های مربوط به آموزش شهروندی در قالب سئوالاتی از مدیران شهرداری محله، مدیران سمن‌های فعال در محله و نیز کارشناسان حوزه مطالعات شهری با استفاده از روش مصاحبه نیمه ساختمند مورد پرسش قرار گرفته و تحلیل آنها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا انجام شده است. بر طبق خروجی این مصاحبه‌ها و مطابق با دیدگاه مدیران شهرداری محله، شاخص ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی در طرح‌های پیشین توسعه محله مورد تأکید بوده و آنها نیز توجه بیشتری نسبت به این قضیه دارند. اما در طرف مقابل میزان توجه به مسئله وطن دوستی و مسئولیت‌پذیری در طرح‌های قبلی مورد انتقاد مدیران بوده و اذعان دارند آن طور که باید در این زمینه بررسی و برنامه‌ریزی‌های لازم صورت نگرفته است. طبق اظهارات مدیران محله «در سالیان گذشته عمده دخالت و برنامه‌ریزی نهادهای دولتی در این محله معطوف به بعد کالبدی امر و مقابله با مسئله اعتیاد در سطح محله بود اما با طی شدن این روند و تغییر شرایط بخش‌هایی نظیر اداره آموزش شهروندی به چارت سازمانی شهرداری محله به منظور آگاهی بخشیدن به شهروندان پدید آمد که در ابتدا روند پیشبرد اهداف و تأثیرگذاری در سطح محله کند و پایین بود اما با جابجایی این مسئله و یاری گرفتن از ساکنان و کمک‌های خیرخواهانه جمعیت‌های مختلف اکنون روند به مراتب مثبت‌تر و رو به جلو شده است.»

از نظر کارکنان سمن‌های فعال محله نیز، ارتباط فعال و مشارکت جویی در بین ساکنان، نخستین و مهمترین قدم برای حرکت به سمت پیشرفت، توسعه و آبادانی محله است؛ به گونه‌ای که در نظر اغلب آنها «هر زمان که مردم نسبت به مسئله‌ای مشارکت و ورود پیدا کنند، برای حفظ و نگهداری آن نیز مسئولیت‌پذیرتر رفتار می‌کنند و خود را جزئی از سیستم تأثیرگذار در محله می‌پندارند» و همچنین احترام به عقاید و وطن دوستی جزو مواردی هستند که نیاز به اهتمام و برنامه‌ریزی بیشتر دارند.

همچنین کارشناسان حوزه شهری در کنار توجه به مسئله مشارکت به شاخص احترام به عقاید، آداب و رسوم و اقلیت‌ها نیز تأکید ویژه‌ای دارند و این شاخص را لازمه هم زیستی مصالحت‌آمیز در راستای رشد و اعتلای محله و ساکنان آن می‌دانند. آنها بر این باورند: «اغلب شهروندان از تاریخ و گذشته محله اطلاعات چندانی ندارند و جا دارد در این زمینه به شهروندان به خصوص نوجوانان و جوانان آموزش‌هایی به منظور معرفی هویت محله داده شود تا با بهره‌گیری از آنها به الگو سازی برای خود بپردازند. اگر اهمیت محله برای ساکنان آن، جابجافتد و هویت محله برای آنها مهم انگاشته شود، به صورت خودکار مشارکت در آنها افزایش می‌یابد. به علاوه قانون و قانون‌گذاری به تنهایی در محله جوابگو نخواهد بود زیرا مردم تا مسائل و مشکلات مهم‌ترشان

(Strain, 2009) و (Carretero, Haste & Bermudez, 2015)، به اهمیت آموزش‌های شهروندی در ارتقای آگاهی‌های اجتماعی و فرهنگی افراد تأکید داشته و عنوان می‌کند که این نوع آموزش می‌تواند نقش مؤثری در بهبود رفتارهای اجتماعی، افزایش مشارکت سیاسی و تقویت حس مسئولیت‌پذیری در افراد ایفا کند. همچنین تدوین برنامه‌های آموزشی هدفمند و استفاده از روش‌های نوین برای تأثیرگذاری بیشتر در رفتارهای مدنی و شهروندی در طرح‌های توسعه محلی ضرورت دارد. اما از سوی دیگر، این تحقیق با هدف بررسی جایگاه آموزش شهروندی در طرح‌های توسعه محله هرندي از جهات مختلف متمایز با مطالعات پیشین است. نخست آن که این پژوهش بر ویژگی‌های خاص محله هرندي توجه داشته است. زیرا این محله، به عنوان یکی از محله‌های آسیب‌دیده تهران شناخته می‌شود که با مشکلات اجتماعی متعددی مانند فقر، اعتیاد، بی‌خانمانی و ناهنجاری‌های اجتماعی مواجه است. بنابراین تحقیق درباره آموزش شهروندی در این محله باید به نیازهای خاص و چالش‌های اجتماعی آن پرداخته و راهکارهایی برای بهبود وضعیت اجتماعی از طریق آموزش شهروندی ارائه دهد. بسیاری از تحقیقات دیگر در حوزه آموزش شهروندی به مسائل عمومی‌تر یا محله‌های دیگر پرداخته‌اند و توجه خاصی به مسائل منحصر به فرد محله‌های آسیب‌دیده ندارند. دوم، تمرکز بر مشارکت محلی و محله‌محور در این تحقیق است. تحقیقات دیگر در حوزه آموزش شهروندی به توسعه شهری به‌طور کلی پرداخته‌اند، اما تحقیق در محله هرندي تمرکز ویژه‌ای بر توسعه محله‌محور و نقش آموزش شهروندی در این نوع توسعه داشته است. این تحقیق می‌تواند تأکید کند که چگونه آموزش شهروندی می‌تواند به‌ویژه در محله‌های آسیب‌دیده و با ویژگی‌های خاص، به ارتقای همبستگی اجتماعی و مشارکت شهروندی کمک کند. سوم، تأکید بر ابعاد فرهنگی و اجتماعی محله است. در محله هرندي، فرهنگ خاص و الگوهای رفتاری متفاوتی نسبت به دیگر محله‌ها وجود دارد. تحقیقات دیگر در زمینه آموزش شهروندی به ابعاد عمومی‌تر فرهنگی پرداخته‌اند، در حالی که تحقیق در این محله به بررسی ویژگی‌های فرهنگی خاص محله و تأثیر آن بر آموزش شهروندی اشاره دارد. چهارم، توجه به توسعه زیرساخت‌ها و خدمات شهری به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از آموزش شهروندی است. در این تحقیق اشاره شده است که در طرح‌های توسعه شهری محله هرندي، آموزش شهروندی می‌تواند با بهبود خدمات شهری و زیرساخت‌ها ارتباط نزدیکی داشته باشد. در بسیاری از تحقیقات دیگر، آموزش شهروندی به‌طور مستقل از توسعه زیرساخت‌ها مورد بررسی قرار گرفته، اما در تحقیق حاضر، تأکید می‌شود که این دو باید به‌طور همزمان بررسی شوند تا نشان دهند چگونه آموزش شهروندی می‌تواند در بهبود خدمات شهری و زیست‌محیطی محله اثرگذار باشد. پنجم، اشاره به وجه کاربردی بودن و طرح‌های اجرایی است. در تحقیقات پیشین بیشتر بر روی پیاده‌سازی برنامه‌های آموزشی در عمل و بررسی اثربخشی آنها در بهبود وضعیت اجتماعی تمرکز شده است. اما این تحقیق، علاوه بر بررسی تئوری‌ها، به‌طور خاص به تجربیات میدانی، کارگاه‌ها، برنامه‌های آموزشی و نتایج عملی آنها پرداخته و به شروط تجربیات موفق یا چالش‌های آنها اشاره کرده است. بنابراین این تحقیق می‌تواند به‌عنوان یک مدل اجرایی برای دیگر محله‌ها نیز مورد

ادبیات تجربی خارجی و داخلی حاکی از آن است که آموزش شهروندی تأثیر انکارناپذیری در افزایش آگاهی و توانمندسازی افراد نسبت به مسئولیت‌پذیری در خصوص وظایف شهروندی در جامعه دارد. شهروند آموزش دیده کسی است که بتواند با کسب آگاهی و توانایی لازم در مسائل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه پیرامون خود مشارکت و مداخله کند. از این رو، پژوهش پیش‌رو با هدف بررسی جایگاه آموزش شهروندی در طرح‌های توسعه محله هرندي تهران و ارائه پیشنهادهایی برای دستیابی به الگوی آموزش شهروندی انجام شده است. بدین منظور پس از بررسی پیشینه پژوهش و مبانی نظری به استخراج شاخص‌های مرتبط با آموزش شهروندی پرداخته شد. سپس انجام تحلیل محتوای اسنادی طرح‌های پیشین در سطح محله مدنظر قرار گرفت. در ادامه مصاحبه‌هایی نیمه ساختمند با سه گروه مدیران شهرداری محله، کارشناسان حوزه شهری که سابقه فعالیت در محله را داشتند و کارکنان سمن‌های فعال در محله هرندي صورت پذیرفت. در گام بعد، تحلیل و ارزیابی هر یک از محتوای برآمده از تحقیق با استفاده از شاخص‌های مطرح شده انجام شد و فراوانی هر شاخص در هر یک از سندها به دست آمد.

نتایج حاصله براساس مطالعه و تحلیل محتوای اسنادی انجام شده از ۱۸ طرح یاد شده نشان می‌دهد، در این طرح‌ها به دو شاخص آگاهی شهروندی و ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی توجه بیشتری نسبت به سایر شاخص‌ها شده است، در مقابل، کمترین توجه در طرح‌های پیشین به شاخص احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم و همچنین قانون‌گرایی شده است. پس از تحلیل محتوای اسنادی در گام بعد شاخص‌های مربوط به آموزش شهروندی به صورت مصاحبه نیمه ساختمند از مدیران شهرداری محله، مدیران سمن‌های فعال در محله و نیز کارشناسان حوزه مطالعات شهری انجام شد. از دیدگاه مدیران شهرداری محله، شاخص ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی در طرح‌های پیشین توسعه محله مورد تأکید بوده و آنها نیز توجه بیشتری نسبت به آن دارند. اما در مقابل، میزان توجه به مسئله وطن دوستی و مسئولیت‌پذیری در طرح‌های قبلی مورد انتقاد مدیران بوده و اذعان داشتند که کمتر مورد توجه طرح‌های پیشین قرار گرفته است. از نظر کارکنان سمن‌های فعال محله نیز، ارتباط فعال و مشارکت جویی در بین ساکنان، نخستین و مهمترین قدم برای حرکت به سمت پیشرفت، توسعه و آبادانی محله است. کارشناسان حوزه شهری نیز علاوه بر توجه به مسئله مشارکت به شاخص احترام به عقاید، آداب و رسوم و اقلیت‌ها نیز تأکید ویژه‌ای دارند و این شاخص را لازمه هم‌زیستی مصالحت‌آمیز در راستای رشد و اعتلای محله و ساکنان آن می‌دانند. این خروجی نشان می‌دهد، توسعه محله هرندي و تخفیف آسیب‌های آن نیازمند یک بازنگری ویژه در تهیه و تدوین هرچه عملیاتی‌تر و کارآمدتر طرح‌های توسعه محلی بر اساس شاخص‌های آموزش شهروندی یعنی احترام به عقاید، اقلیت‌ها و آداب و رسوم، ارتباط فعال و داشتن روحیه مشارکت جویی، آگاهی شهروندی، مسئولیت‌پذیری، قانون‌گرایی، وطن دوستی و وطن پرستی است.

تحقیق پیش رو همسو با نتایج تحقیقات (Moayet & Amoozgar, 2013)، (Shahinifar & et al, 2017)، (Teimournejad & et al, 2017)،

اعتمادسازی ساکنان و دخالت آنها به مشارکت و حضور فعال در سطح محله برای پیشبرد اهداف توسعه محله استفاده شود. هر چند باید توجه داشت، تعداد سمن‌های فعال در سطح محله هرنودی نسبت به وسعت محله زیاد است. در این میان، عدم تحقق برخی اهداف مدنظر این سمن‌ها منجر به بروز شائبه‌هایی از نحوه فعالیتشان نزد ساکنان شده است. به همین منظور شفاف‌سازی اقدامات سمن‌ها می‌تواند موجب برطرف شدن بسیاری از شبهه‌ها شده و انگیزه تعامل و همکاری متقابل ساکنان و سمن‌ها را رقم زند.

استفاده قرار گیرد. بنابراین در یک جمع‌بندی می‌توان گفت: تحقیق حاضر، با دیگر تحقیقات این حوزه تمایزاتی در تمرکز بر ویژگی‌های خاص محله‌های آسیب‌دیده، بهبود مشارکت محلی، تأثیرات فرهنگی و اجتماعی خاص محله‌ها و ارائه مدل‌های اجرایی دارد. این تمایزات موجب می‌شود که این تحقیق علاوه بر جنبه‌های نظری، به صورت عملی و کاربردی در راستای حل مشکلات اجتماعی و توسعه محله‌ای باشد. آموزش شهروندی در محلات آسیب‌دیده مانند محله هرنودی تهران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا این محلات معمولاً با چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متعددی روبه‌رو هستند که می‌توانند مانع از مشارکت فعال و مثبت ساکنان در زندگی اجتماعی و مدنی شوند. در این زمینه، ضرورت آموزش شهروندی به دلایل گوناگون مطرح می‌شود. **نخست: تقویت حس مسئولیت‌پذیری.** آموزش شهروندی می‌تواند حس مسئولیت‌پذیری را در افراد ساکن محلات آسیب‌دیده تقویت کند. افراد آموزش‌دیده می‌توانند بیشتر به حقوق و وظایف خود در قبال جامعه آگاه شوند و از اقدامات ضد اجتماعی یا ناهنجاری‌های اجتماعی جلوگیری کنند. **دوم، افزایش مشارکت اجتماعی.** یکی از اهداف آموزش شهروندی، افزایش مشارکت مردم در امور اجتماعی و سیاسی است. در محله‌های آسیب‌دیده، افراد معمولاً به دلایل مختلفی مانند فقر، کمبود منابع و عدم آگاهی، کمتر در مسائل اجتماعی مشارکت دارند. آموزش شهروندی می‌تواند به آنها این آگاهی را بدهد که چگونه می‌توانند در فرآیندهای تصمیم‌گیری و ارتقای کیفیت زندگی محله خود نقش ایفا کنند. **سوم: کاهش ناهنجاری‌ها و رفتارهای ضد اجتماعی.** در محله‌های آسیب‌دیده، احتمال بروز ناهنجاری‌های اجتماعی مانند اعتیاد، فقر و خشونت بیشتر است. آموزش شهروندی با ارائه اطلاعات در زمینه حقوق فردی و اجتماعی، می‌تواند افراد را در مقابله با این مشکلات توانمند سازد و آنان را به رفتارهای مثبت و قانون‌مدار سوق دهد. **چهارم: تقویت همبستگی اجتماعی.** آموزش شهروندی می‌تواند همبستگی اجتماعی را در محله‌های آسیب‌دیده تقویت کند. وقتی افراد در مورد اهمیت همکاری، احترام به حقوق یکدیگر و ایجاد فضایی امن برای زندگی مشترک آگاهی پیدا کنند، احساس تعلق و همبستگی در میان آنها بیشتر می‌شود. **پنجم: آگاهی از حقوق و قوانین.** بسیاری از افراد در محله‌های آسیب‌دیده از حقوق خود به طور کامل آگاه نیستند. آموزش شهروندی می‌تواند به آنان کمک کند تا حقوق قانونی خود را بشناسند و از امکانات اجتماعی و دولتی برای بهبود وضعیت زندگی خود استفاده کنند. **ششم: توانمندسازی جامعه محلی.** از این رو پیشنهاد می‌شود تهیه طرح‌های توسعه محله هرنودی بر اساس توجه به شاخص‌های آموزش شهروندی فارغ از تغییرات سازمانی و مدیریتی در نهادهای مسئول تهیه‌کننده طرح در دستور کار قرار گیرد. درک تفاوت‌های ساختاری این محله با دیگر محلات در ارائه بسته‌های آموزشی از اهمیت بسزایی برخوردار است که باید در هنگام تدوین طرح‌های توسعه محله و نیز اجرای آنها، بدان توجه داشت. به علاوه در هنگام اجرای طرح‌های آموزشی بهره‌گیری از مربیان کاملاً آشنا به شرایط محله، معتمدین محله و توجه به تفاوت‌های فرهنگی و قومیتی از ضروریات است. همچنین لازم است از امکان وجود نهادهای مدنی فعال در محله به منظور ارائه آموزش‌های لازم در حوزه شهروندی و

References:

- Akhavan, H., Safari, M., Oladian, M. (2012). Designing a citizenship education system model with a future cities approach in Tehran Municipality, *Quarterly Journal of Urban Economics and Management*, 10(39): 155-171.[In persian]
- American Urban Planning Association. (2012). Places and Placemaking, Iranian Society of Consulting Engineers .[In persian]
- Biesta, G. Robert, L. Narcie, K. (2009). Understanding young people s citizenship learning in every day life: The role of context – relationship and dispositions- Education- citizen ship and social justice SEGE publications- vol 5, Pp:24-42.
- Carretero, M., Haste, H., & Bermudez, A. (2015). Civic education. In *Handbook of educational psychology* (pp. 309-322). Routledge.
- Caspary, W. R. (2018). *Dewey on democracy*. Cornell University Press.
- Daneshpour, Z. (2011), *an Introduction to Planning Theories*, Shahid Beheshti University Press, Tehran. [In persian]
- Detailed plan of Tehran's 12th district. (2016). Tehran municipality. [In persian]
- Dunn, D. D. (2003). Accountability, democratic theory, and higher education. *Educational Policy*, 17(1), 60-79.
- Department for Communities and Local Government. (2011). *Factsheet 6; Neighborhood Management*
- Dewey, J. (2024). *Democracy and education*. Columbia University Press.
- Famahini Farahani, M. (2010). *Citizenship Education*, Tehran, Ayzh Publishing. [In persian]
- Fathi, K., Chokdeh, S. (2009). *Citizenship Education in Schools*. Tehran: Aiyan Publishing House.
- Faulks, K. (2000). *Citizenship*. New York: Routledge. [In persian]
- Galston, W. A. (2007). Civic knowledge, civic education, and civic engagement: A summary of recent research. *International Journal of Public Administration*, 30(6-7), 623-642.
- Geboers E, Geijssels F, Admiraal W, Ten Dam G., (2013). Review of the Effects of Citizenship Education. *Journal of Educational Research Review*, 3 (9): 158-173.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field methods*, 18(1): 59-82.
- Johnson, L., & Morris, P. (2010). Towards a framework for critical citizenship education. *The curriculum journal*, 21(1): 77-96.
- Leisa, A. M. Chiodo, J. J. (2005). What do Students have to Say about citizenship? An analysis of the Concept of Citizenship among Secondary Education Student. *Jornal of social studies research*, spring 2005.
- Morris, P., Cogan, J. J., & Liu, M. (2013). A comparative overview: Civic education across the six societies. *Civic Education in the Asia-Pacific Region*, 167-189.
- Merrifidd, H. (1997). *Citizenship Education. Parent Involvement*. BERA
- Moayet, M., Amoozgar, M., (2013). Citizenship education is a necessity for realizing the model of good urban governance. *International Conference on Management Challenges and Solutions*. [In persian]
- Municipality of District 12, Tehran. (2016). *Detailed plan of District 12 of Tehran*
- Teimournejad, K., Yuzbashi, A. Ebrahimi, M., (2017). Factors affecting citizenship education with emphasis on sustainable urban development (case study: Zanjan Municipality). 5(3): 79-95. [In persian]
- Rafiei, K., Lotfi, H., (2010), *Citizenship education and its role in realizing and achieving sustainable urban development, case study: District 5 of Tehran*, Scientific and Research Quarterly Journal of Human Geography, 2(4). 18-34. [In persian]
- Report of the Local Services and Community Safety Overview and Scrutiny Committee (2011); *Neighborhood Management*, Birmingham City Council.
- Shahinifar, M., Mohammadzadeh, R., (2017), *Analysis and evaluation of the feasibility of good urban governance in the city of Javanrood; using the "TOPSIS" technique*, First Conference on New Thoughts and Technologies in Geographical Sciences. [In persian]
- Sharepour, M., (2008), *Sociology of Education*, Tehran, Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance, Department. [In persian]
- Strain, M. (2009). Some ethical and cultural implications of the leadership turn in education: On the distinction between performance and performativity. *Educational*

Management Administration & Leadership, 37(1), 67-84.

Westheimer, j. Kahne, j. (2004). What kind of citizen? The Politics of Educating for Democracy. American Educational Research Journal.

Yazdizadeh, Z. (2021). A Systematic Literature Review for Conceptualization of Citizenship and Citizenship Education.

http://www.nelson.wisc.edu/outreach/community/presentation/fallof/September_eggert.ppt. (Referred date: 2022/11/23)

<http://www.uwex.edu/ces/ag/sus/indicate.pdf> Indicators of Community Sustainability (Referred date :2022/11/20)

<http://www.taamolnews.ir> (Referred date :2022/10/19)

<https://www.tehran.ir/> (Referred date :2022/10/17)

نحوه ارجاع به مقاله:

عظیمی، میترا؛ افشاری، محسن (۱۴۰۴)، جایگاه آموزش شهروندی در طرح‌های توسعه شهری؛ نمونه مورد مطالعه: طرح‌های توسعه محله هرنندی تهران، مطالعات شهری، ۱۴ (۵۵)، ۹۰-۷۷، 10.22034/urbs.2025.141805.5067.77-90

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

